

Marcin Chrostowski

"The Jubilee from Leviticus to Qumran : a History of Interpretation", John Sietze Bergsma, Leiden 2007 : [recenzja]

Collectanea Theologica 81/2, 201-207

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

John Sietze BERGSMA, *The Jubilee from Leviticus to Qumran. A History of Interpretation*, Supplements to Vetus Testamentum 115, Brill, Leiden 2007, ss. xvi + 348.

Biblijny Izrael zawsze budował i określał swą tożsamość, opierając się na konkretnej historii i doniosłych wydarzeniach, których interpretacja znalazła wyraz w wielu fragmentach Pisma Świętego. Najważniejsze momenty z dziejów historii zbawienia, takie jak: wyjście z Egiptu, nadanie Prawa, czyli Tory na Synaju, tułaczka na pustyni i cudowne interwencje Boga upamiętnione są w poszczególnych świętach (Pascha, Święto Tygodni i Święto Namiotów), a ich systematyczne obchodzenie jest nie tylko przypomnieniem, lecz aktualizacją i uobecnieniem danych wydarzeń. W ten sposób historia narodu wybranego stawała się żywa w sercu każdego Izraelity i była traktowana jak terażniejszość. Kiedy przyjrzymy się konkretnym perykopom biblijnym, zwłaszcza tym z Pięcioksięgu, zauważymy, że Boski nakaz obchodzenia świąt miał również na celu uregulowanie życia społeczności żydowskiej. Skrupulatne zaś ich przestrzeganie było wyrazem miłości do Boga i zapewniało pomyślność.

Pośród wielu przepisów kultycznych, dotyczących poszczególnych świąt, dni i lat ich obchodzenia, na szczególną uwagę zasługuje rok jubileuszowy, w którym każdy Izraelita zobowiązany był wrócić do swej ziemi, rodu i posiadłości (Kpł 25). Rok jubileuszowy ma również ważne znaczenie dla chrześcijan, a jego obchodzenie w roku 2000 było wydarzeniem niezwykle istotnym dla Kościoła na całym świecie. Doniosłość roku jubileuszowego w sposób naturalny każe zastanowić się nad jego historią oraz biblijną tradycją, zapoczątkowaną w Kpł 25. Choć temat był przez biblistów, również polskich, opisywany (por. W. Chrostowski, *Jubileusze w Starym Testamencie*, w: tenże, *Asyryjska diaspora Izraelitów i inne studia*, Warszawa 2003, s. 187-208), nadal jest wart uwagi, gdyż nie wszystko w tym zakresie zostało powiedziane. Należy zadać sobie pytanie o czas powstania fragmentu Kpł 25 i tekstów doń paralelnych. Jaka jest ich proveniencja, źródła, tradycje? Niezwykle ciekawy wydaje się także proces późniejszej reinterpretacji Kpł 25 oraz znaczenia jubileuszu zarówno w Biblii Hebrajskiej/Starym Testamencie, jak również w dziełach starożytnego Bliskiego Wschodu, literaturze okresu Drugiej Świątyni czy pismach z Qumran.

W szczególny sposób tematem tym zajął się John S. Bergsma, przedstawiając szeroko i dokładnie historię rozumienia zagadnienia jubileuszu

w księgach biblijnych i pozabiblijnych, a także różnych tekstach i tradycjach. Autor jest profesorem nadzwyczajnym na Franciszkańskim Uniwersytecie w Steubenville w Ohio. Niniejsza publikacja stanowi jego rozprawę doktorską, której obrona odbyła się w 2004 r. na Uniwersytecie Notre Dame w Indiana. Po kilku latach została wydrukowana nakładem serii wydawniczej „Supplements to Vetus Testamentum”, specjalizującej się w studiach biblijnych i starożytnych.

Celem studium jest przedstawienie historii procesu interpretacji zagadnienia jubileuszu z perspektywy prawnej, etycznej, chronologicznej, eschatologicznej oraz mesjańskiej. Gruntowne nakreślenie tematu, dokonane w odniesieniu do rozmaitych tekstów starożytnych, zarówno późniejszych, jak i poprzedzających Kpł 25, stanowi główne źródło inspiracji autora, który dostrzega wyraźny brak rzetelnej monografii w tym zakresie. Obecna praca jest z jednej strony próbą odpowiedzi na ów brak, z drugiej zaś strony stanowi zachętę do pogłębionego studium poszczególnych tematów.

Prezentowana monografia złożona jest z jedenastu rozdziałów, z których każdy przedstawia odmienne źródła interpretacji jubileuszu. Książkę, zaraz po *Spisie treści* (s. vii-xi), *Podziękowaniach* (s. xiii) i informacji o wykazie skrótów (s. xv), otwiera rozdział pierwszy (s. 1-18), zatytułowany *Jubileusz i historia jego interpretacji*. Autor przedstawia w nim zakres prezentowanej tematyki, przegląd najważniejszych źródeł, a także wprowadza w okoliczności poprzedzające ustawodawstwo jubileuszu. Po zwięzłym ich przedstawieniu opisuje metodę oraz strukturę swoich badań. Stawia sobie za cel gruntowną egzezęzę tekstów starożytnych, mając nadzieję, że jej rezultaty będą przydatne naukowcom oraz pozwolą szerzej zająć się takimi kwestiami, jak wzajemne powiązanie tekstów prawnych (Kodeksu Przymierza, Świętości, Deuteronomicznego) w Torze, relacje Ksiąg Prorockich z Torą, eschatologia oraz historiografia judaizmu Drugiej Świątyni we wspólnocie qumrańskiej. Na początku rozważa on „sens prawny” (lub „socio-ekonomiczny”) rozporządzeń jubileuszowych z perspektywy intencji jego autorów. Za Jacobem Milgromem i Moshe Weinfeldem, Bergsma stwierdza, że prawa dotyczące jubileuszów miały formę zbliżoną do pozostałych tekstów tego gatunku, a będąc jednocześnie częścią bardziej rozbudowanego kodeksu spisane przez kapłanów, powstawały w odpowiedzi na kwestię niewolników oraz rozwój latyfundiów.

Rozdział drugi (s. 19-50) pt. *Okoliczności poprzedzające prawodawstwo jubileuszowe* skupia się na ukazaniu tekstów biblijnych oraz rozporządzeń starożytnego Bliskiego Wschodu, które mogły wpłynąć na redakcję Kpł 25. W tekstach pozabiblijnych znaleziono analogie do następujących elementów tekstu jubileuszowego: proklamacje „wolności” zapowiadające uwolnienie więźniów, regulację długów i zwrot ziemi (Kpł 25,10); poświęcenie poszcze-

gólnych ludzi i regionów na szczególną służbę Bogu (Kpł 25,42); obchodzenie szczególnych świąt w siódmym miesiącu, dotyczących oczyszczenia świątyni, prawnych napomnień Bożych oraz aktów sprawiedliwości społecznej (Kpł 25,9-10); praktyka jałowienia pól (Kpł 25,4); niezbywalność zasad ziemi przodków razem z ich skutkami (Kpł 25,23-55); użycie kalendarza opartego na wielokrotności liczb „siedem” i „pięćdziesiąt” (Kpł 25,8-10). Dla prawodawcy jubileuszowego ziemia Izraela była święta, a jej mieszkańcy poświęceni Bogu jako szczególna własność. Jako taka, cieszyła się ona konkretnymi przywilejami, odzwierciedlonymi także w bliskowschodniej regulacji *kiddinutu* – akadyjskim rozporządzeniu nadającym specjalne prawa miastu świątynnemu. Słowo to wywodzi się od terminu *kiddinu*, oznaczającego słup lub stelę umieszczoną przy bramie miasta, na której wypisane były prawa jego mieszkańców. Jeśli chodzi o teksty biblijne, egzegezie poddano fragmenty Kodeksu Świętości (Wj 21,1-11; 23,10-11) jako prawdopodobne źródła legislacji jubileuszowej, choć w Kpł 25 znajdujemy o wiele szersze ich rozwinięcie.

W rozdziale trzecim (s. 53-79) – *Siedlisko życiowe (Sitz-im-Leben) jubileuszu* – autor potwierdza teorię sformułowaną już w poprzednim rozdziale, że tradycje jubileuszowe umieszczać należy w kontekście wczesnych plemion Izraela. Stanowisko to opiera na podobieństwie elementów jubileuszowych z prawami i praktykami obecnymi już w II tysiącleciu przed Chr., rzadkim archaicznym słownictwie Kpł 25, ścisłym związku między typem społeczeństwa opisanego w rzeczonym tekście i współczesnym rozumieniu wczesnego Izraela oraz szeroko rozpowszechnionej wśród uczonych opinii, że wiele (jeśli nie wszystkie) elementów „instytucji jubileuszu” ma swoje źródło we wczesnym społeczeństwie plemiennym. Dla autora książki są to powody wystarczające, by główne zarysy koncepcji jubileuszu, jak również niektóre sformułowania czy elementy słownictwa występującego w Kpł 25, datować na okres przedwygnaniowy. Oczywiście obecna forma tekstu mogła być ponownie zredagowana w późniejszym okresie historii Izraela. Celem wyżej wymienionej datacji, podziałów, rozróżnień, porównań z literaturą bliskowschodnią oraz drobiazgowej analizy i egzegezy Kpł 25, poczynionej w rozdziałach 1–3, jest wprowadzenie czytelnika w główną metodologię zagadnienia oraz uzasadnienie wyboru rzeczzonego tekstu jako podstawowego i pierwotnego względem np. Ez 46,16-18 czy Iz 61,1-4. W końcowym przypisie rozdziału trzeciego znajdziemy również niezwykle interesującą dyskusję na temat dokładnego umiejscowienia czasowego opisanych wczesnych plemion izraelskich oraz recepcji Bożego orędzia w przedmonarchicznym Izraelu.

Rozdział czwarty (s. 81-105), zatytułowany *Jubileusz jako tekst: układ, struktura, egzegeza Kpł 25*, wprowadza we właściwą analizę samego tekstu bi-

blijnego. Nie znajdziemy tu porównań z innymi tradycjami czy opisu odbiorców tekstu, lecz dokładne omówienie perykopy. Bergsma dochodzi do wniosku, że Kpł 25 funkcjonuje jako *climax* typowo społecznej legislacji wyrażonej w Kpł 17–25 i jako taki przypomina koncepcję Dnia Przebłagania, również zamykającą legislację Kpł 1–16, tym razem głównie o wydzwiku kulturalnym. W tym kontekście warto przypomnieć, że proklamacja jubileuszu nastąpiła właśnie w Dniu Przebłagania. Cykl jubileuszowy związany był z rokiem szabatomowym (Kpł 25,1-7), nakazującym jałowanie ziemi co siedem lat. Przepis ów był znany i obchodzony w czasie Drugiej Świątyni. Rezultatem egzegezy tekstu jest m.in. stwierdzenie, że „ubogi rodak”, o którym mowa w Kpł 25,23-55, nie był stałym, realnym niewolnikiem, lecz funkcjonował na zasadzie „służebności kontraktowej”, która jako taka trwała do momentu wykupu dokonanego przez siebie, krewnego lub do wyzwolenia proklamowanego w roku jubileuszowym.

Piąty rozdział (s. 107-147), *Jubileusz w innych tekstach Pięcioksięgu*, ukazuje perykopy traktujące o jubileuszu w innych księgach Tory; pod tym kątem dokonano analizy fragmentów Kpł 27, Lb 27 i 36 oraz Pwt 15, oczywiście w relacji do Kpł 25. Porównując je, autor dochodzi do wniosku, że do tekstów o daciej przedmonarchicznej obok Kpł 25 zaliczyć można jeszcze Kpł 27 i Lb 26. To pomaga w nakreśleniu pełniejszego obrazu jubileuszu jako bardzo wczesniej koncepcji. Na uwagę zasługuje również konkluzja, że doniosłość jubileuszu jest dla autora Kpł potwierdzona faktem, iż nawet sam Bóg, za pośrednictwem kapłanów i kultu świątynnego, szanuje ową „instytucję”, powstrzymując się od przyjmowania stałych darowizn. Sprawa dziedziczenia majątku nakreślona na przykładzie córek Selofchada (Lb 27 i 36) wiązać się może z antyczną koncepcją życia pozagrobowego, która w pewien sposób została połączona z nienaruszalną obietnicą dziedziczenia majątku przez potomków z linii ojca. Jubileusz przybiera tu funkcję eschatologiczną: przestrzeganie dotyczących go praw zapewni błogosławieństwo zmarłym spadkobiercom. Jeśli chodzi o tekst Pwt 15 – Bergsma po gruntownej jego analizie stwierdza, że odnosi się on do czasów późniejszych niż opisane w Kpł 25, dlatego wolno przypuszczać, iż nie był on wykorzystany jako źródło Kpł i należy go umieszczać w innym kontekście.

Odnośne fragmenty Ksiąg Królewskich i Jeremiasza to tytuł i temat rozdziału szóstego (s. 149-176). Poddano nim analizie teksty, które można wiązać z koncepcją jubileuszu. Podczas gdy z fragmentu dotyczącego poświęcenia świątyni w pięćsetlecie powrotu z niewoli (1Krl 6-9) nie można wyciągnąć żadnego poważnego wniosku, to już historia winnicy Nabota (1Krl 21,1-18) wiąże się z zasadą niezbywalności praw do ojcowizny w przedwygnaniowym Izraelu. Orędzie Izajasza o wyzwoleniu spod oblężenia Sennaheryba (2Krl 19,29) prawdopodobnie odnosi się do nakazu dwuletniego jałowania, co dotyczy, być może,

roku szabatowego i jubileuszowego. Choć tekst Jr 32,1-15 nie opisuje roku jubileuszowego, daje jednak dowody funkcjonowania prawa „wyzwoliciele” (*go'el*) oraz wczesnego użycia koncepcji „wyzwolenia” (*ge'ulla*) jako symbolu powrotu z niewoli. Z drugiej strony fragment Jr 34,8-22, również dotyczący wyzwolenia niewolników w ostatnich latach poprzedzających zburzenie Jerozolimy, napisano przypuszczalnie pod wpływem Pwt 15 (i nieznacznie Kpł 25), a więc nie należy uważać go sytuować za podstawowe źródło. Proroctwa „siedemdziesięciu lat” podporządkowania Izraela babilońskiej supremacji (Jr 25,11-12; 29,10) nie mają związku z rokiem jubileuszowym, lecz staną się znaczącym tematem tekstów późniejszych.

Rozdział siódmy (s. 177-203) prezentuje *Jubileusz w pismach pozostałych Proroków* i skupia się głównie na tekstach Ezechiela i Izajasza. Wzmianka datacyjna Ez 40,1 sugeruje, że Ezechiel doświadczył wizji „odnowienia” w środku cyklu jubileuszowego (25. rok), na końcu którego (w roku 50.) miałyby nastąpić zapowiadana „odnowa”. Obliczenia rozmiarów odbudowanej świątyni i jej otoczenia najczęściej bazują na liczbach „dwadzieścia pięć” i „pięćdziesiąt”, co w pewnym sensie nawiązuje do jubileuszu; sama zaś świątynia miałyby być architektonicznym symbolem *restitutio in integrum*, legislacji wyartykułowanej w Kpł 25. Wniosek powyższy może zapraszać do „eschatologicznej” reinterpretacji jubileuszu w tym sensie, że jest on rozumiany jako finalne stadium egzystencji Izraela – Ez 46,16-18 zakłada przestrzeganie założeń jubileuszowych jako sposobu regulacji transakcji w monarchii. Także tekst Iz 40–66 suponuje wpływy tradycji jubileuszowych. Przykładowo, Iz 58 ponownie nakreśla prawa jubileuszowe, zajmując się ich stroną etyczną. Stare prawa, zasady leżące u ich podstaw, choć nie mogą być wprost stosowane do nowych czasów, mogą być wciąż cenne i zapewniają błogosławieństwo Boże. Fragment Iz 61,1-3 prezentuje odmienne użycie obrazu jubileuszu – tutaj jest on związany z nadejściem „zapowiedzianego”, będącego „figurą mesjańską”; zainauguruje on nową epokę, przez „uwolnienie” i „odbudowę” – terminy nawiązujące do tradycji jubileuszowych.

Ósmy rozdział (s. 205-232) ukazuje *Jubileusz w Pismach*, a dokładniejszej analizie poddane zostały księgi: Ezdrasza-Nehemiasza, 2 Kronik i Daniela. Podczas gdy materiał historyczny Ezd-Ne nie stanowi dla autora interesującego źródła rekonstrukcji jubileuszu, już 2Krn, szczególnie jej ostatnie wersety, noszą ślady znajomości jubileuszowych tradycji; czas siedemdziesięciu lat wygnania i brakujących lat szabatowych daje okres 490 lat, lub dziesięciu jubileuszów, w których Izrael nie przestrzegał Boskiego prawa. Tekst Dn 9 pozwala nakreślić podobny związek, jaki zachodzi między Jr 25,11; 29,10 oraz Kpł 26,34-35, co lepiej ukazane jest w świetle 2Krn 36,20-21. Archanioł Gabriel w odpowie-

dzi na modlitwę Daniela i zapowiedź wyrażoną w Jr 29,12-13 i Kpł 26,39-42 objawia przed nim okres 490 lat lub dziesięciu jubileuszy pozostałych do odnowienia Jeruzalem, świątyni i przyjścia mesjasza, które to wydarzenia miały antycypować nadejście eschatologicznego roku jubileuszowego.

Jubileusz w Literaturze Drugiej Świątyni to tytuł rozdziału dziewiątego (s. 233-250), który prezentuje koncept jubileuszu w pismach przedqumrańskich. We wszystkich analizowanych źródłach jubileusz jawi się jako jednostka czasu składająca się z siedmiu tygodni z jednoczesną analogią do historii Izraela. Pod koniec czasu jubileuszowego, lub „wielkiego jubileuszu”, Izrael doświadczyć miał wolności i zwrotu mienia. Badane dokumenty dowodzą, że jubileusz nie był traktowany jako siódmy szabat (rok 49.) lecz jako rok pięćdziesiąty, na co zdaje się wskazywać np. *Księga Jubileuszów*. W *Testamencie Lewiego* siódmy tydzień siódmego jubileuszu przynosi zamiast obfitości okres największej degradacji (podobnie jak 70. tydzień w Dn 9). Choć analiza treści *Apokalipsy Tygodni* nie zawsze prowadzi do jednoznacznych rezultatów, już w 1Hen 93,10 dopatrzeć się możemy wskazówek, że siódmy tydzień (podobnie jak w Dn 9,27 i *Testamencie Lewiego*, gdzie jednak przedstawiono zagładę) kończyć się miał przyjściem „wybranego”, który zapoczątkuje królestwo sprawiedliwych. Chociaż wiele tekstów tej literatury prezentuje podobieństwa w zakresie dziełena świętej historii na tygodnie jubileuszowe, nie ma dowodów jednoznaczności chronologicznej jubileuszów pośród wspólnot Drugiej Świątyni. Ponadto *Księga Jubileuszów* i *Apokalipsa Tygodni* nie zapowiadają przyjścia „osoby mesjańskiej” podczas roku jubileuszowego, którą to osobę proklamuje *Testament Lewiego*, nierzadko bazując na tekście Iz. W tym zakresie przypomina on dokument *11QMelchizedek*. *Testament Lewiego*, jak również *Testament Dwunastu Patriarchów* określane są ogólnie jako hellenistyczny żydowski dokument z II w. przed Chr., który został poddany późniejszej redakcji chrześcijańskiej. W rozdziałach „eschatologicznych” (14-18) kategorie „siedemdziesięciu tygodni” czy „siedmiu jubileuszów” używane są do opisu historii wyzwolenia.

Rozdział dziesiąty (s. 251-294) przedstawia *Jubileusz w Qumran*. Koncept jubileuszu został tu opisany z perspektywy historiograficznej, eschatologicznej i kalendarza kultycznego. *Apokryf Księgi Rodzaju* (1Q21) i *Peszer* dotyczący okresów B (4Q181) ustalają pewną część biblijnej historii za pomocą cykli jubileuszowych; *Psalmy Jozuego* (4Q379) traktują pierwszy rok wejścia do Ziemi Obiecanej jako jubileusz. Były one zatem odliczane od momentu stworzenia, nie zaś od dotarcia do celu wędrówki Izraelitów, co zdaje się sugerować Kpł 25,2. W dokumencie kalendarzowym *Miszmarot 4QOt* (4Q319) usiłowano skorelować cykle wydarzeń kapłańskich i jubileuszów w Qumran. Tekst sugeruje, że jubileusze liczono od momentu stworzenia. Kilka dokumen-

tów zdaje się datować okres od niewoli do eschatonu zgodnie z cyklem jubileuszów. Choć *Teksty Narracyjne D* (4Q463) i *Apokryf Prorocki* (6Q12) nie pozwalają na zupełną pewność w tym zakresie, to już *Apokryf Jeremiasza C* (4Q385a, 4Q387, 4Q390 itd.) oraz *11QMelchizedek* (11Q13) mówią o okresie dziesięciu jubileuszów od wygnania do końca czasów. W tym zakresie zgadzają się z interpretacją eschatologiczną Kpł 25–26. Niezwykle interesujące jest wzajemne zestawienie wymienionych tekstów qumrańskich (w szczególności *Apokryfu Jeremiasza* i *11QMelchizedek*) z wcześniejszymi perykopami biblijnymi (Kpł 25; Pwt 15,1-11; Iz 61,1-2; Dn 9,24-27), a wnioski płynące z owej egzegezy porównawczej są bardzo zajmujące. Na szczególną uwagę zasługuje ciekawe ukazanie Melchizedeka i jego rozmaitych ról.

Rozdział jedenasty (s. 295-304) to *Konkluzje*, będące zestawieniem najważniejszych wniosków autora. Zaprezentowano tu: Znaczenie oryginalnej jubileuszowej legislacji; Prawne interpretacje i odniesienia do jubileuszu; Etyczne interpretacje jubileuszu; Eschatologiczną i mesjańską interpretację jubileuszu; Chronologiczne użycie jubileuszu; Kalendarz kultyczny w odniesieniu do jubileuszu; Obserwacje.

Na końcu znajdziemy ciekawą *Bibliografię* (s. 305-325), *Indeks cytatów biblijnych* (s. 327-339), *Indeks cytatów Dokumentów Qumrańskich* (s. 340), *Indeks cytatów Pseudoepigraficznych* (s. 341) oraz *Indeks autorów współczesnych* (s. 342-348).

Monografia *The Jubilee from Leviticus to Qumran: A History of Interpretation*, spełnia swój cel, prezentując temat z perspektywy rozmaitych tekstów biblijnych i pozabiblijnych, które ciekawie zestawiono, dochodząc do ważkich wniosków. Jednym z ważniejszych wyników badań jest stwierdzenie, że sama instytucja jubileuszu jest prawdopodobnie proveniencji przedwygnaniowej, a jej początki sięgają tradycji wczesnych pokoleń izraelskich. Doniosłe znaczenie ma również naświetlenie interpretacji mesjańskiej i eschatologicznej. Na czoło wysuwają się wnioski egzegetyczne dotyczące mesjasza, który opisany jest jako „wyzwoliciel”, „wybawca” czy „zapowiedziany”. Układ rozdziałów, jak również język pracy, jest jasny i przejrzysty, o co nie zawsze jest łatwo w naukowych rozprawach. Z drugiej strony pozycja zawiera jednak pewne mankamenty. Zaliczyć do nich należy charakter wniosków, które, szczególnie przy omówieniu „figury mesjańskiej”, opierają się na daleko idących przypuszczeniach. Choć z jednej strony zaprasza to do dalszej dyskusji, z drugiej może narażać autora na zarzut dostosowywania fragmentów biblijnych do z góry przyjętych założeń.

Marcin Chrostowski, Jerozolima